

دانشگاه و هویت دانشجویی

دکتر حسن زارعی متین*
ناصر توره**

چکیده

دانشگاهها به تربیت و آماده‌سازی کسانی در جامعه می‌پردازند که مقلدات کشور در دست آنهاست و دارای کارکردهای اساسی در زمینه پرورش منابع انسانی، تولید و انتشار دانش و همچنین اعتلای فرهنگ جامعه می‌باشند. وظیفه دانشگاهها با توجه به نقش کلیدی آنها در توسعه جامعه، به تولید علم بسنده نمی‌شود، بلکه اصلاح و هدایت جامعه، تقویت تفکر و تعقل، مسئولیت‌پذیری، توسعه سرمایه اجتماعی، خودباوری و بسیاری شاخصهای دیگر توسعه را نیز به عهده دارند. در این مقاله ضمن اشاره به نقش دانشگاه در جامعه، کارکردهای آن مطرح و بیان شده است که مدیریت دانشگاهها برای اینکه اثربخشی لازم را در جامعه داشته باشند، باید هویت دانشجویی را شناسایی و تبیین کنند. شناسایی و تحقق بخشیدن به هویت دانشجویی یکی از معیارهای مهم دانشگاه اسلامی مطلوب جامعه ماست. اجزای هویت دانشجویی که مورد توجه قرار گرفته است عبارتند از: هویت علمی، هویت معنوی، هویت اجتماعی، هویت سیاسی و هویت نمادین. این اجزا در این مقاله توضیح داده شده و پیشنهادها لازم برای هر کدام از آنها ارائه شده است. برای تبیین مطلب، از نظرات معمار کبیر انقلاب، حضرت امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری استفاده شده است.

واژگان کلیدی: کارکردهای دانشگاه، هویت دانشجویی، هویت علمی، هویت معنوی، هویت اجتماعی، هویت سیاسی و هویت نمادین.

* تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۱۱/۲۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۸۶/۱۲/۱۴

مقدمه

در دنیای امروز، توسعه علم، دانش و دانایی، فرهنگ، تعهد و اخلاق، از ابعاد اساسی توسعه پایدار و جامع یک کشور به شمار می آید. اسلام بیش از مکاتب دیگر برای دانش و کسب دانش ارزش قائل شده و به طور مکرر در آیات شریف قرآن و روایات و احادیث ائمه اطهار(ع) بر یادگیری و انتشار آن تأکید فرموده است. با توجه به اهمیت بالایی که علم و دانش و فرهنگ در تفکر اسلامی دارد و همچنین نقش آن در توسعه جامعه متعالی، ایجاب می کند که فضای مناسب علمی، فرهنگی و اخلاقی در جامعه فراهم شود.

دانشگاهها که به فرموده معمار انقلاب، مقدرات کشورها در دست محصولات آنهاست (وصیتنامه سیاسی - الهی امام خمینی) و پرورش دهنده نسل سازندگان جامعه فردا می باشند، نقش اولیه و اساسی را در توسعه منابع انسانی به عهده دارند. همچنین موفقیت آینده دانشگاهها به توان پاسخگویی مثبت دانشگاهیان برای تغییر و تحول و نیازهای آتی جامعه بستگی دارد. بدین منظور، شیوه های جدید در مدیریت و رهبری دانشگاهی ضروری است (رمزدن، ۱۳۸۰، ص ۴). دانشگاهها دارای کارکردهای اساسی در زمینه های تولید، اشاعه، آموزش و تربیت نیروهای کارآمد و همچنین توسعه و اعتلای فرهنگی جامعه می باشند. دانشگاهها به عنوان عالی ترین جایگاه تبلور اندیشه ها و تعالی افکار، مناسب ترین بستر پیدایش خلاقیتها و نوآوری ها و دستیابی به بالاترین قله علوم و فنون و مطلوب ترین سنگر پاسداری از ارزشها، بیشترین مسئولیت را در اصلاح و هدایت جامعه بر عهده دارند. (افروز، ۱۳۸۱، ص ۱۳)

یکی از رسالتهای مراکز علمی، تحقیقاتی و دانشگاهی، تولید علم است؛ زیرا تولید علم، راهگشایی برای توسعه صنعتی و اقتصادی و به تبع آن، کلیدی برای سایر ابعاد توسعه در جامعه است (کاشانی، ۱۳۸۴، ص ۱۸). وظیفه دانشگاه با توجه به نقش کلیدی آن در توسعه همه جانبه جامعه، به تولید علم بسنده نمی شود. شورای عالی انقلاب فرهنگی یکی از وظایف مهم خود را در مورد دانشگاهها، تحول دانشگاهها و مراکز فرهنگی، بر اساس فرهنگ صحیح اسلامی و گسترش و نفوذ فرهنگ اصیل اسلامی در شئون مختلف جامعه و اعتلای فرهنگ عمومی جامعه می داند.

در کنار تولید علم، عوامل و مؤلفه‌هایی که می‌تواند نقش بسیاری در جریان توسعه پایدار جامعه داشته باشد، از قبیل توسعه فرهنگ شایسته، معنویت، روحیه تعهد به کشور، خدمت به مردم، خودباوری، وجدان کاری، احترام به حقوق دیگران، تقویت تفکر و تعقل، قدرت نقادی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت، تقویت شخصیت، تحکیم بنیه اعتقادی، سرمایه اجتماعی و سایر عواملی که به توسعه همه‌جانبه و پایدار جامعه بر می‌گردد، باید در دانشگاهها و مراکز علمی پرورش پیدا کند. از طرفی، جامعه نیز از دانشگاه انتظار دارد جوانان را با توجه به ابعاد مختلف علمی، اجتماعی و فرهنگی پرورش دهند تا بتوانند نه تنها مسئولیتهای خطیر آن جامعه را بر عهده بگیرند، بلکه به هدایت فرهنگ عمومی و الگوهای رفتاری حاکم در جامعه بپردازند. یکی از موضوعهایی که تا حد زیادی نشان می‌دهد دانشگاه اثربخشی لازم را داشته است، توجه به هویت دانشجویی با توجه ابعاد گوناگون آن است. بنابراین، مسئله این مقاله، کارکردهای دانشگاه و نقش دانشگاه در تقویت هویت دانشجویی می‌باشد. هویت دانشجویی چیست و چه انتظاری از دانشگاه در مورد توسعه مؤلفه‌های هویت دانشجویی می‌رود؟

کارکردهای دانشگاه در جامعه

دانشگاه محل تجمع صنفی و علمی نخبگان و حامل فرهنگ نخبگان تلقی می‌شود و در نسبت با جامعه و فرهنگ عامه، اهمیت و حساسیت فراوان دارد و از آن انتظار می‌رود تا با درک مشکلات و نارسایی‌های جامعه، از قابلیت‌ها و ظرفیتهای فکری، هنری، فنی، علمی و تخصصی خود به منظور توسعه همه‌جانبه هزینه کند و به مردم در جهت آموزش‌یابی مستمر و مشارکت فعال علمی - اجتماعی در سازندگی علمی و فرهنگی جامعه مدد رساند. توسعه پایدار در جامعه، نیازمند دو مقوله ذیل است و دانشگاه نقش اولیه و اساسی را در این جهت دارد:

۱. تعهد اخلاقی برای مشارکت و همکاری اجتماعی در جهت تحقق جامعه‌ای قانونمند و مبتنی بر ارزشهای والای انسانی، همچون: گفتگو، تفاهم، دیگرپذیری، انسان‌دوستی، عدالت‌خواهی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت داوطلبانه، رفتار شهروندی، قانون‌مداری و ...

۲. دانایی و فن آوری، تولید دانش فنی و کاربردی، نوآوری و روزآمد کردن علم، فن و هنر، با هدف پاسخگویی به نیازهای متنوع در جامعه. (عطارزاد، ۱۳۸۴، ص ۴۹)

اینجاست که باید به جایگاه «دانشگاه» و کارکرد آن به لحاظ تأمین دو مقوله فوق، به عنوان یک نهاد اجتماعی اثربخش و در خدمت فرایند توسعه، توجه ویژه بشود. مدیریت و رهبری دانشگاهها باید با نوآوری مستمر و شکوفاسازی استعدادهای نهفته در وجود جوانان، به این مهم دست یابد.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ در اعتراض به روند نامطلوب آموزشی کشور و در جهت جبران ضعف ناکارامدی‌های آن صورت گرفت و نویدبخش تحولات عمیق در آموزش و دانشگاهها شد. لذا در طول سالهای گذشته در جمهوری اسلامی ایران توجه و اهتمام بیشتری به دانشگاه و توسعه آن شده است. اما مشکلی که وجود دارد آن است که در این فرایند به حافظه و پرورش قوای ذهنی بیشتر تأکید شده و دانشگاه در جهت نقش و کارکردهای دیگر خود در زمینه پرورش منابع انسانی مورد نیاز جامعه کمتر موفق بوده است. سازمانها و کشورهایی که سرمایه‌گذاری لازم را در مورد توسعه همه‌جانبه منابع انسانی داشته‌اند، امروز موفق‌تر و اثربخش‌تر هستند. این مهم، مورد تأکید علما و دانشمندان مختلف قرار گرفته است.

در رأس همه علما، مهم‌ترین کارکردها را برای دانشگاه از رهبر بزرگ انقلاب اسلامی به یادگار داریم. ایشان فرمودند که: «تحوّل هر جامعه مرهون تحوّل مراکز آموزشی است» و در عمل نیز تحوّل اجتماعی را از تحوّل در تعلیم و تربیت آغاز نمودند. چند جمله از بیانات ایشان در مورد اهمیت دانشگاه آورده می‌شود (اسدی‌مقدم، ۱۳۷۴، ص ۳۸۰).

* دانشگاه مرکز سعادت و در مقابل، مرکز شقاوت یک ملت است. از دانشگاه باید سرنوشت یک ملت تعیین بشود. دانشگاه خوب، یک ملت را سعادت‌مند می‌کند و دانشگاه غیراسلامی، دانشگاه بد، یک ملت را به عقب می‌زند.

* دانشگاه در رأس امور هست و تقدیرات یک کشوری، مقدرات یک کشور بسته به وجود آنهاست.

* آنچه که دانشگاه در یک کشوری نقش دارد، از امور مهمه‌ای است و نقش بزرگی دارد که این نقش بزرگ را اگر ایفا کند، به طور صحیح، کشور را به مقصد اعلائی خودش می‌رساند.

* باید در دانشگاهها همان‌طور که علوم مادی تدریس می‌شود، علوم معنوی نیز تدریس شود و تدریس آن باید بدست اشخاصی باشد که بدانند تربیت اسلامی یعنی چه و بدانند اسلام چه هست و...

* دانشگاه را باید رو به خدا ببرید، رو به معنویت ببرید و همه درس‌ها هم خوانده شود و همه درس‌ها هم برای خدا خوانده بشوند.

البته این جمله‌ها قطره‌ای از دریای بیانات ایشان در مورد دانشگاههاست. اما همین چند جمله نشان می‌دهد که دانشگاه چه نقش مهمی در تحول و توسعه کشور دارد و نمی‌توان وظیفه دانشگاه را فقط تولید علم، آموختن، پژوهش و پرورش نخبگان دانست، بلکه مهم‌ترین نقش دانشگاه، فرهنگ‌سازی و توسعه ارزشها در جامعه و مسئولیت‌پذیری در قبال مشکلات جامعه است.

مقام معظم رهبری نیز در مورد دانشگاهها و تولید علم مبتنی بر دین، جمله بسیار راه‌گشا و کارسازی به شرح زیر دارند:

در جهان بینی ما، علم از دین می‌جوشد و بهترین مشوق ما دین است. دینی که ما می‌شناسیم، جهان‌بینی‌ای که ما از قرآن می‌گیریم، تصویری که ما از آفرینش و از انسان و از ماوراء الطبیعه و از توحید و از مشیت الهی و از تقدیر و قضا و قدر داریم، با علم سازگار است. لذا تولید کننده و تشویق کننده علم است.

اگر در جریان اسلامی کردن دانشگاهها و بحث مهندسی فرهنگی و توسعه الگوهای رفتاری، اخلاقی و اجتماعی حاکم بر دانشگاهها و سازمانهای دیگر، رهنمود فوق در نظر و عمل استفاده شود، می‌تواند جامعه را در رسیدن به اهداف متعالی خود به خوبی هدایت کند. این رهنمود می‌تواند مبنای برنامه‌ریزی فرهنگی در جامعه، در دانشگاه قرار گیرد؛ زیرا به خوبی نشان می‌دهد که تدوین مؤلفه‌های فرهنگی مطلوب از کجا و چگونه باید ریشه بگیرد.

در طول سالهای گذشته، رهبر معظم انقلاب اسلامی بیش از همه و در بسیاری از دیدارهایی که با دانشجویان، استادان، اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی و سایر مسئولان داشته‌اند، به مسئله اهمیت دانشگاه، نقش دانشگاه در تحول جامعه، فرایند اسلامی شدن دانشگاهها و هویت دانشجویی تأکید کرده‌اند. ایشان دانشجو را روشنگر تمام عیار مسلمان معرفی و تأکید می‌کنند که: برخی می‌خواهند دانشجو نه روشنفکر باشد و نه مسلمان. (کیهان، ۱۹ آذر ۱۳۸۵)

تأکیدهای حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و همچنین سایر مسئولان نظام برای بهبود مدیریت دانشگاه، به جهت نقشی است که محیط دانشگاه و دانشجو به عنوان دو عنصر تأثیرگذار بر فرهنگ، سازندگی و هدایت جامعه بر عهده دارند. تأثیر مثبت و مطلوب دانشگاه و دانشجو بر جامعه، در گرو توجه و توسعه هویت واقعی دانشجوست. اگر هویت مطلوب دانشجویی آسیب ببیند، موجب تباهی یک جامعه می‌شود. دانشگاه و مسئولان آن باید تلاش کنند که دانشگاه هویت دانشگاهی داشته باشد و فضایی ایجاد نماید که در آن، هویت دانشجو را شکل دهد. (سلمان پور، ۱۳۸۴، ص ۴۹)

دانشگاه برای داشتن اثربخشی لازم و موفقیت در تحقق کارکردهای مطلوبش باید در هویت بخشی دانشجویی تلاش مؤثری داشته باشد. اساساً یکی از اهداف مهم انقلاب اسلامی، هویت‌دهی به دانشگاه و دانشگاهیان است. صاحب‌نظران بر این نکته اساسی، اتفاق نظر دارند که مهم‌ترین ویژگی انقلاب اسلامی، که آن را از دیگر حرکت‌های انقلابی متمایز می‌سازد، هویت دینی و رسالت فرهنگی آن است. (نگارش، ۱۳۸۰، ص ۱۳)

مفهوم هویت

هویت در زبان فارسی، صفات جوهری، شخصیت، ذات، هستی و وجود معنا شده است. می‌تواند هم به فرد و هم به جمع تعلق یابد. هویت در افراد و احاد یک ملت رخ می‌دهد و سپس اجتماع را در بر می‌گیرد. هویت داشتن تصویر روشن از چگونگی «بودن» است که ریشه در گذشته دارد، در حال شکل می‌گیرد و نظر به آینده دور دارد (نگارش، ۱۳۸۰، ص ۲۰). در تعریف می‌توان گفت: مجموعه عوامل، آثار و نشانه‌هایی که یک فرد را از فرد دیگر متمایز

می‌کند (اعم از دینی، فرهنگی، اجتماعی، شخصیتی، سیاسی، تاریخی و...) هویت نامیده می‌شود. هویت پدیده‌ای است که از «من» آغاز و به «ما» منتهی می‌شود. به بیان دیگر؛ از احساس «خود بودن» به احساس «همبستگی با اجتماع بزرگ ملی» توسعه پیدا می‌کند. به زبان ساده‌تر؛ هویت فردی یعنی: آگاهی فرد نسبت به خود و هویت اجتماعی یعنی: تصوّر و آگاهی فرد از گروه و اجتماعی که عضو آن است. (سبحانی‌جو، ۱۳۸۳، ص ۳۸)

اهمیت هویت از آن جهت است که نگرش، تصوّر و رفتار افراد، آن را شکل می‌دهد. به ویژه هویت دینی که انسان را به ارزشهای اخلاقی و قوانین الهی پایبند می‌سازد. برنامه‌ریزان فرهنگ غربی نیز پیوسته می‌کوشند که هویت دینی جوانان به ویژه دانشجویان را تضعیف کنند تا در سایه باورسوزی، سیاست خود را بر ملت تحمیل کنند (همان). معنویت، آرمان‌گرایی، دین‌گرایی، اخلاق، رقابت، استقلال طلبی، شخصیت، فرهنگ، سرمایه اجتماعی، توسعه و بسیاری از رفتارهای دیگر، تحت تأثیر توسعه هویت در یک گروه مطرح است.

هویت دانشجویی

دانشجو و طلبه به عنوان مهم‌ترین قشر علمی و آینده‌ساز جامعه، بیش از اقشار دیگر مورد توجه‌اند و برای هویت‌یابی صحیح آنان سرمایه‌گذاری کلان می‌شود. برای شناسایی هویت دانشجویی، بهتر است اجزای آن را مورد توجه قرار دهیم. اجزای هویت دانشجویی به شرح ذیل می‌باشند.

۱. هویت علمی

شاید مهم‌ترین وظیفه دانشگاه و مراکز علمی، تولید و انتشار دانش باشد. جامعه و خانواده‌ها این انتظار را از دانشگاه دارند که دانشجویان از نظر علمی کارآمد شوند. تأکید مکرر مقام معظم رهبری در صحبت با دانشگاهیان در مورد ضرورت توسعه جنبش نرم‌افزاری، حاکی از اهمیت این نقش مهم دانشگاه است. در این زمینه، مدیریت دانشگاه باید از طریق مدیریت علمی، با توجه به نیازهای حال و آینده جامعه، به اجرا و بهبود مدیریت دانش در دانشگاه

بپردازد. مدیریت دانش دو عنصر اساسی دارد: تولید دانش و انتشار و ترویج دانش به دیگران. (نوناکا و تاکوچی، ۱۳۸۵، ص ۳۸)

تولید دانش از طریق رهبری علمی گروه‌های علمی، تحقیقات علمی، پروژه‌های تحقیقاتی، توسعه ارتباط دانشگاه با صنعت و مراکز تولیدی و اجرایی، توسعه ارتباط بین دانشگاهی و ایجاد رشته‌های ضروری، توسعه انجمن‌های علمی بین استادان و دانشجویان، تغییر و تحول در شیوه‌های تدریس و به کارگیری امکانات به روز تحقیقاتی برای دانشجویان و بازدیدهای علمی امکان‌پذیر است.

انتشار و ترویج دانش فرا گرفته شده به سایر گروه‌های علمی، دانشجویان، مراکز تولیدی و اجرایی و دیگران، از طریق برگزاری سمینارهای علمی، انتشار کتب و مقاله‌های علمی، به کارگیری دانشجویان در پروژه‌های تحقیقاتی، سمینارهای علمی دانشجویی، توجه به خلاقیت و نوآوری دانشجویان و بازدیدهای علمی برون‌مرزی صورت می‌گیرد. آنچه مسلم است اینکه، تولید و انتشار دانش باید در راستای نیازهای آینده کشور باشد و جامعه را به توسعه مطلوب هدایت کند. این حرکت رو به جلو در تولید دانش جدید و تعالی و ارتقای علمی خود و دیگران و در واقع جنبش رویش، یکی از اجزای مهم هویت دانشجو را شکل می‌دهد.

شناسایی موانع تولید و انتشار و ترویج دانش در دانشگاهها و شناسایی اقدامات لازم برای رفع موانع می‌تواند موضوع پروژه‌های تحقیقاتی باشد. شاید عدم آشنایی کامل دانشجویان ما با زبان انگلیسی یکی از موانع بزرگ تولید و انتشار دانش آموخته شده باشد. عدم علاقه بعضی از دانشجویان به رشته خود، ضعف علمی بعضی مجریان، ضعف در رهبری آموزش، عدم استفاده از مراکز اطلاع‌رسانی علمی، اکتفا کردن به تنها منبع اصلی درس، عدم عضویت در انجمن‌های دانشجویی و ضعف در روحیه پرسشگری، می‌تواند از موانع مهم دیگر در تولید و انتشار دانش باشد.

۲. هویت معنوی

اگر دانشگاه نتواند هویت معنوی به دانشجو ببخشد، هرگز آن دانشگاهی که مدنظر حضرت امام خمینی (ره) و آرمان انقلاب اسلامی بوده است، پدید نخواهد آمد. اساساً یکی از ارکان

مهم اسلامی شدن دانشگاه را باید هویت معنوی دانشجو دانست و تا این جنبه در جوانان دانشگاهی به فعلیت نرسد، نباید اسلامی شدن دانشگاه را انتظار داشت. (سلمان پور، ۱۳۸۴، ص ۸۰)

امروزه در قرن بیست و یکم و در دنیای پیشرفته نیز بسیار از معنویت صحبت به میان می‌آید و در مورد نقش آن در عملکرد سازمانهای متفاوت، تحقیقات زیادی در جریان است. بعضی از تحقیقات نشان می‌دهد سازمانهایی که در آنها معنویت بیشتری حاکم است، بهره‌وری بیشتری دارند. (Robbins, 2003, p.244)

برای معنویت تعاریف زیادی در کتب و مقاله‌ها وجود دارد. بعضی از تعاریف به داشتن هدف عالی و غیر مادی در کار و زندگی، کار و خدمت در راه رضایت خداوند متعال و خدمت به مردم و داشتن معنای با ارزش در کار، اشاره شده است. در واقع؛ کار و تحقیق در نظام ارزشی و جهان‌بینی فرد، با ارزش تلقی می‌شود؛ خود را در محضر خداوند دانسته، خدای خالق را پروردگار این عالم می‌داند. شناسایی مؤلفه‌های معنویت در جامعه ما می‌تواند موضوع پروژه‌های علمی دانشگاهی باشد. معنویت در مکتب ما از دین و جهان‌بینی اسلامی نشئت می‌گیرد. (رستگار و عابد جعفری، ۱۳۸۶)

هویت دینی و معنوی در جامعه اسلامی ما می‌تواند شاخصهای ذیل را داشته باشد:

- اعتقاد به خداوند خالق و ربوبیت خداوند متعال؛ یکی از اهداف بعثت پیامبران، نفی شرک، اثبات توحید و اعتقاد به خداوند یگانه بوده است. شعار توحید با تعابیری همچون لا اله الا الله بارها در قرآن آمده است. (آل عمران، آیات ۱۸، ۲۶، یقره، آیات ۱۶۳ و ۲۵۵)
- اعتقاد به معاد؛ عدالت خداوند اقتضا می‌کند که اعمال انسانها در جهان دیگر رسیدگی شود. این اعتقاد در زندگی فردی و اجتماعی پیامدهای مهمی دارد و منشأ گرایش انسانها به فضایل اخلاقی است.
- اعتقاد به پیامبر خاتم (ص) و ائمه معصومین (ع)؛ اعتقاد به اینکه خداوند برای هدایت بشر پیامبرانی از آدم (ع) تا خاتم (ص) برگزید تا راه روشن هدایت را فرا روی او قرار دهد و در مسیر حقیقت و تکامل رهنمون سازد.

■ اهتمام به انجام واجبات؛ انسانی که به واجبات و فرایض دینی و ادای آنها اهتمام دارد و سر تسلیم در برابر خالق هستی فرود می‌آورد، توجه دائم به مبدء آفرینش و حضور پروردگار دارد، از اعمال خود مراقبت می‌کند، از هویت معنوی منتج از دین بهره‌مند است، مجموع اینها موجب تقویت تقوا و برتری وی می‌شود.

همچنین اگر آدمی به انجام فرایض اهتمام داشته باشد، او را از بسیاری از آسیبهای روحی و جسمی دور می‌سازد. به عنوان نمونه، نماز، انسان را از فحشا و منکر باز می‌دارد. روزه، ارادهٔ آدمی را قوی می‌گرداند و باعث کنترل هوای نفس می‌گردد. حج، انسان را از زرق و برق زندگی دور می‌سازد و زکات، بخل و حرص و دنیاپرستی را از وجود انسان می‌زداید. (نگارش، ۱۳۸۰، ص ۴۸)

دشمن برای ضربه زدن به قشر دانشجویی ما از راه هویت دینی وی وارد می‌شود. این مسئله را امام امت (قدس سره) به خوبی درک کرده بودند و می‌فرمودند:

به یقین آنان (دشمنان) مرزی جز عدول از همهٔ هویتها و ارزشهای معنوی و الهی‌مان نمی‌شناسند و به گفته قرآن کریم، هرگز دست از مقاتله و ستیز با شما برنمی‌دارند، مگر اینکه شما را از دینتان برگردانند. (امام خمینی، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۲۳۷)

مقام معظم رهبری نیز می‌فرمایند:

امروز اردوگاه استکبار با ایران اسلامی، به خاطر اسلام است. آنها با اسلام دشمن هستند که بر جمهوری اسلامی ایران، فشار وارد می‌کنند و آلا آمریکا از هیچ چیز ملت ایران به قدر مسلمان بودن و پایبندی به اسلام ناب محمدی (ص) ناراحت نیست. او می‌خواهد شما از این پایبندی دست بردارید. (فرهنگ و تهاجم فرهنگی، ۱۳۷۵)

دانشگاه باید به هویت معنوی دانشجو همت گمارد، برای آن برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری کند. امام خمینی (ره) می‌فرمودند: «دانشگاه بزرگ‌ترین مسئولیتها را بر عهده دارد، باید وقتی جوانها از دانشگاه بیرون آمدند، انسان بیرون آمده باشند».

مسئولیت دانشگاه، انسان‌سازی است. دانشگاه مدّ نظر امام چه ویژگی‌هایی دارد؟ دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها چه مسئولیتی در قبال هویت معنوی دارد؟ استادان و مدیریت دانشگاهها و دانشجویان چه مسئولیتی در این جهت دارند؟ آیا ستاد این مرکز

انسان‌ساز دارای هویت معنوی می‌باشد؟ آنچه مسلّم است منشأ تمام آسیب‌های هویت دانشجویی، ریشه در فقدان هویت معنوی یا انحراف در این هویت دارد. راه توجه به هویت معنوی دانشجو، تبیین علمی و معنوی دین در دانشگاه و برای دانشجویست. دفتر نهاد، روحانیان و استادان در این زمینه باید مرجع دانشجو باشند. برای دانشجویان در زمینه معنویت، الگو باشند. الگوسازی یکی از روش‌های مهم تربیت است.

۳. هویت اجتماعی

خلاقیت، نوآوری و کارآفرینی، نتیجه فعالیت‌های جمعی است. انسانها وقتی در جمع قرار می‌گیرند، بیشتر خلاقیت خواهند داشت. بسیاری از اهداف را نمی‌توان به صورت فردی تحقق بخشید. لازم است از طریق تشکیل گروه‌های منسجم، استعدادها را شکوفا کرد تا نوآوری و کارآفرینی تحقق یابد. تشکیل نهادها، شبکه‌ها، انجمنها و توسعه هنجارهای اجتماعی، اخلاق، اعتماد، مشارکت و همکاری در بین انجمن به ایجاد سرمایه‌ای می‌انجامد که به آن سرمایه اجتماعی می‌گویند. این سرمایه مانند سایر اشکال سرمایه، مولد است (کلمز، ۱۳۸۵، ص ۴۹)؛ یعنی تحقق اهداف معینی را که در نبودش محقق نمی‌شوند، امکان‌پذیر می‌گرداند و می‌تواند کارهای بزرگ‌تر و مهم‌تری را انجام دهد.

در گذشته، اقتصاددانان کلاسیک، سرمایه فیزیکی و سپس نیروی کار را به عنوان عوامل اصلی شکل‌گیری رشد اقتصادی به حساب می‌آوردند. بعدها در دهه شصت قرن بیستم، موضوع سرمایه انسانی و بحث آموزش و توانایی‌های فردی را مطرح کردند. از اوایل دهه هشتاد همان قرن، موضوع سرمایه اجتماعی وارد ادبیات رشته‌های مختلف علوم اجتماعی شد. امروزه اهمیت آن در جریان توسعه، هم به عنوان برون‌داد و هم به عنوان درون‌داد توسعه به شمار می‌آید. بعضی آن را درمان‌بخش بسیاری از دردهای جامعه می‌دانند که در رشد عدالت و کاهش فقر تأثیر می‌گذارد. (فیلد، ۱۳۸۶، ص ۱۰)

سرمایه اجتماعی دلالت بر مجموعه روابط، شبکه‌ها، تعاملات انجمنها و مؤسساتی دارد که به واسطه هنجارها و ارزش‌های مشترک شکل گرفته و موجب گرمی اجتماع انسانی شده و کنش

متقابل اجتماعی را تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی شامل پیوندهای فعال در میان اعضای یک گروه جامعه، چون: اعتماد، فهم متقابل، ارزشها و رفتارهای مشترکی می‌شود که عمل همکاری را در بین اعضای شبکه‌ها و اجتماعهای انسانی امکان‌پذیر می‌سازد. (غفاری، ۱۳۸۵، ص ۷۶)

سرمایه اجتماعی حافظ جامعه و گروههای اجتماعی در بحرانهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است. امروزه تنها برخورداری از منابع مالی و نیروی انسانی نمی‌تواند جوامع را به سوی رشد و توسعه اجتماعی و فرهنگی سوق دهد. رکن سومی که لازمه توسعه است، سرمایه اجتماعی است. اثربخشی و کارایی دو منبع اول، به طور عمده به میزان برخورداری از سرمایه اجتماعی بستگی دارد. از مطالعه و تحقیقات مختلف در مورد سرمایه اجتماعی به این نتیجه می‌رسیم که سرمایه اجتماعی می‌تواند مؤلفه‌های ذیل را در بر بگیرد: همدلی، اعتماد متقابل، همبستگی و انسجام جمعی، هویت جمعی، مشارکت مدنی، رفتار شهروندی، احترام متقابل، هنجارها و ارزشهای مشترک.

جامعه چگونه باید از سرمایه اجتماعی بهره‌مند باشد؟ دانشجو در چه صورتی می‌تواند در اجتماع وارد شود و مسئولیت بپذیرد، در خدمت مردم باشد، از آموخته‌های خود در عمل استفاده کند، در جهت تحقق اهداف جامعه به تشکیل گروه بپردازد و در بحرانهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، حافظ جامعه باشد؟ اینها وقتی حاصل می‌شود که در وجود دانشجویان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نیز پرورش پیدا کرده باشد. بعضی از تحقیقات نشان می‌دهد که انجمنهای علمی دانشجویی و فعالیتهای جمعی در دانشگاهها می‌تواند در بهبود جامعه‌پذیری دانشجویان مؤثر باشد. (رنجبر، ۱۳۸۵، ص ۱۳۶)

دانشگاهها و مراکز علمی باید به توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاهها بپردازند. دانشگاهها از طریق توسعه انجمنهای علمی دانشجویی، فعالیتهای دسته‌جمعی، برگزاری اردوهای علمی و زیارتی، مشارکت دانشجویان در امور دانشگاه، واگذاری بعضی مسئولیتها به آنها، انجام تحقیقات علمی به صورت گروهی، تشکیل هیئتهای مذهبی دانشجویی، تبیین هنجارهای گروهی و ارزشهای مشترک، توسعه انجمنهای اسلامی و مشارکت دانشجویان در برنامه‌های فرهنگی و سیاسی و توسعه فعالیتهای دانشجویی می‌توانند در جهت شکل‌گیری سرمایه

اجتماعی گام بردارند. برای این نوع کارها باید سرمایه‌گذاری کرد. اما امروزه دانشگاهها برای انجام و توجه به آن کارها و امور، بودجه لازم را در اختیار ندارند و بیشتر به عنوان هزینه بدانها می‌نگرند.

یکی از دلایلی که فارغ‌التحصیلان ما در کارآفرینی کمتر موفق می‌شوند، آن است که در دانشگاه بیشتر فعالیتها و ارزیابی‌ها فردی است و به کارآموزی از طریق انجمنهای علمی، فعالیت‌های جمعی و روحیه جمع‌گرایی کمتر توجه می‌شود (گیاهی و نوری، ۱۳۸۵، ص ۲۸۹). خلافت، نوآوری، توانمندی و فرصت‌های شغلی وقتی شکوفا می‌شود که افراد در جمع و گروه، به ویژه گروه‌های علمی، دانشجویی فعالیت داشته باشند (خرم، ۱۳۸۵، ص ۱۱۰). بنابر این، برای توسعه سرمایه اجتماعی باید سرمایه‌گذاری کرد و در اندازه‌گیری اثربخشی دانشگاه، توسعه سرمایه اجتماعی را یکی از شاخصهای مهم قرار داد. سرمایه اجتماعی یک جامعه باید از دانشگاه و مراکز آموزشی و علمی بیرون آید.

۴. هویت سیاسی

دانشگاهی باید یک نقش نظارتی بر عملکرد مسئولان و حکومت داشته باشد. این مهم در صورتی اتفاق می‌افتد که دانشگاهیان در جریان مسائل سیاسی کشور باشند. از وضعیت سیاسی گذشته و حال مطلع و نسبت به مسائل کلان جامعه حساس باشند. مقام معظم رهبری در این مورد در دیدار با دانشگاهیان استان زنجان می‌فرمایند:

به تشکلهای دانشجویی سفارش می‌کنم که عزیزان من اسمتان هر چه هست، باشد، برای من اسمها اهمیتی ندارد؛ جناح و گرایش سیاسی تان هر چه هست، باشد، برای من چپ و راست اهمیتی ندارد؛ آنچه برای من اهمیت دارد این است که جوان و عنصر فعال سیاسی ما توجه کند که امروز کشور و ملتش کجا ایستاده و باید چه بکند و به چه چیزی همت گمارد و نیرویش را صرف آن کند.

استقلال‌خواهی در بین بسیاری دانشجویان همواره از گذشته تاکنون مورد تأکید بوده است. به همین دلیل، نظامی که متکی به مردم است، باید هویت سیاسی دانشجویان را تقویت کند. نباید

دانشجویان به یک عنصر منفعل تبدیل شوند، بلکه باید به عنوان چشمی بینا، بر حاکمیت، نظارتی مبتنی بر هویت معنوی خود داشته باشند.

برای تقویت هویت سیاسی، آگاهی دانشجویان از وقایع، هدف از انقلاب، تاریخ کشور، دشمنان نظام و قدرتهای سلطه‌گر، احزاب، اصول و مبانی استقلال بسیار ضروری است. علاوه بر آگاهی، هوشیاری سیاسی و مهارت تحلیل سیاسی کمک می‌کند که دانشگاهیان بتوانند از نظام و کیان آن دفاع کنند.

اما نکته‌ای که بسیار مهم است و باید مسئولان فرهنگی دانشگاهها به آن توجه کنند، این است که مبنا و پایه برنامه‌های آگاهی‌سازی سیاست و هوشیاری سیاسی، باید دیانت و هویت معنوی دانشجو باشد. لذا سیاست باید پایه و اساس داشته باشد تا هویت دانشجویی دچار انحراف نشود. به عبارت ساده‌تر؛ هویت سیاسی، هویت معنوی و هویت علمی اگر با هم مورد توجه قرار گیرند، می‌توانند اثربخشی مثبتی داشته باشند. در همین مورد مقام معظم رهبری می‌فرمایند:

ویژگی‌های جامعه دانشجویی از جمله: شور و شوق، استعداد وافر، آرزوی پیشرفت، امید به آینده، تحرک و آمادگی برای کار و تلاش، بشارتی بزرگ می‌باشد و این ویژگی‌ها باید با شناخت راه رسیدن به آرمانها، برنامه‌ریزی، دوراندیشی، همت و تلاش خستگی‌ناپذیر و گم نکردن اهداف، همراه باشد تا راه رسیدن به قله‌های بلند پیشرفت و افتخار را همراه کند.

۵. هویت نمادین

دانشجو عصاره نظام تعلیم و تربیت و فرهنگ حاکم بر دانشگاهها و مراکز علمی کشور است. جامعه تحت تأثیر محصول مراکز آموزش عالی است. دانشگاهها و مراکز عالی علمی، در جامعه نقش الگویی دارند. توده مردم با غریزه فطری خویش، اهل قلم را ارج می‌نهند و برای فرهیختگان و دانشمندان منزلت خاصی قائلند؛ به گونه‌ای که از آنها تأثیر می‌پذیرند. گر چه در تصور الگو بودن مراکز آموزشی، غالباً موارد مثبت به ذهن متبادر می‌شود، اما تاریخ این مرز و بوم شاهد کم

لطفی‌های زیادی نیز از بعضی روشنفکرانماها برده است. اگر تربیت اصولی در دانشگاهها داشتیم، هرگز طبقه روشنفکر دانشگاهی نداشتیم که از مردم بریده باشند. (عیوضی، ۱۳۸۱، ص ۱۵)

به هر حال، در بسیاری از کشورها فارغ‌التحصیلان دانشگاهی می‌توانند در رفتار و هنجارهای جامعه خود تأثیر بگذارند. زمانی که می‌خواهند در خصوص فرهنگ یک کشور قضاوت کنند، دانشجویان و الگوهای رفتاری آنها بسیار مورد توجه قرار می‌گیرد. (سلمان‌پور، ۱۳۸۴، ص ۸۳)

تمام اجزا و عنصر هویت دانشجویی مانند هویت علمی، هویت معنوی، هویت اجتماعی، هویت سیاسی، خود را در هویت نمادین نشان می‌دهند. جامعه و خانواده‌های آن، انتظار سرامدی آن اجزا را از دانشجو دارند.

به جهت نقشی که دانشگاهیان در جامعه و رفتار دیگران دارند، سرمایه‌گذاری در این راستا می‌تواند اثر مضاعفی داشته باشد و بر عکس، هرگونه کوتاهی در این زمینه، تأثیر بسیار مخرب در فرهنگ و الگوهای رفتاری جامعه دارد. لذا کارکردهای دانشگاه، بسیار گسترده و پیچیده و به تبع آن، مدیریت دانشگاه بسیار پیچیده و حساس است.

نتیجه

امروزه دانشگاهها کارکردهای زیادی در جهت توسعه همه‌جانبه جامعه به ویژه فرهنگ حاکم بر جامعه دارند. دانشگاهها که مقدرات کشور در دست محصولات آنهاست، کارکردهای اساسی در زمینه تولید، اشاعه و تربیت نیروهای کارآمد و همچنین گسترش فرهنگ اصیل اسلامی و اعتلای فرهنگ عمومی جامعه دارند. دانشگاه اگر بخواهد در قبال جامعه نقش مؤثر داشته باشد و در انجام کارکردهای خود اثربخشی لازم را داشته باشد، باید به تقویت و پرورش فرهنگ شایسته، روحیه تعهد به کشور و مردم، خودباوری، وجدان‌کاری، تقویت تفکر و تعقل، قدرت نقدی، مسئولیت‌پذیری، تحکیم بنیه اعتقادی و سایر عواملی که هویت دانشجویی را در بر می‌گیرد، بپردازد. کارکردهای مذکور بارها توسط رهبر کبیر انقلاب و مقام معظم رهبری در دیدار با دانشگاهیان مورد تأکید قرار گرفته است.

برای تحقّق کارکردهای اساسی دانشگاهها در جامعه، تبیین و تحقّق هویت دانشجویی می‌تواند راه‌گشا باشد. در این مقاله هویت دانشجویی تعریف و اجزای مختلفی برای آن ارائه شده است که عبارتند از: هویت علمی، هویت معنوی، هویت اجتماعی، هویت سیاسی و هویت نمادین.

راهکارهای توسعه هویت علمی: توسعه گروههای علمی دانشجویی، توسعه ارتباط با صنعت و مراکز تولیدی و اجرایی، بازدیدهای علمی، انتشار کتب و مقاله‌های دانشگاهی، مشارکت دانشجویان در تمام فعالیتهای علمی به ویژه پروژه‌های تحقیقاتی، برگزاری سمینارهای علمی دانشجویی، تغییر در شیوه تدریس و به کارگیری روشهای دانشجو محور.

توسعه هویت معنوی: بعضی محققان، قرن بیست و یکم را قرن معنویت برشمرده‌اند و در جوامع مختلف، تحقیقات زیادی در این مورد در جریان است. اما معنویت در جامعه ما بسیار غنی‌تر از مفهومی است که در کشورهای دیگر به آن پرداخته‌اند. هویت معنوی در جامعه ما نیازمند تقویت اعتقاد به خداوند خالق و ربوبیت خداوند متعال، اعتقاد به معاد، اعتقاد به پیامبر خاتم (ص) و ائمه معصوم (ع) و اهتمام به انجام واجبات دارد؛ زیرا هویت معنوی ما از دین ما نشئت می‌گیرد. لذا لازم است که همه نهادها و مسئولان دانشگاهها که مسئولیت انسان‌سازی جامعه را به عهده دارند، برای توسعه این هویت و آگاهی دادن از طریق تبیین علمی و معنوی دین و الگوسازی تلاش کنند.

راهکارهای توسعه هویت اجتماعی: از آنجا که توسعه خلاقیت، نوآوری و شکوفاسازی استعدادها نیازمند فعالیتهای جمعی و توسعه انجمنهاست، توسعه مهارتهای ارتباطی و گروهی می‌تواند در این جهت راه‌گشا باشد. لذا دانشگاهها باید از طریق توسعه انجمنهای علمی دانشجویی، فعالیت دسته‌جمعی، اردوهای علمی، زیارتی و مشارکت دانشجویان در امور دانشگاهها به ویژه برنامه‌های فرهنگی و سیاسی، تبیین هنجارهای گروهی و ارزشهای مشترک و توسعه انجمنهای اسلامی، به توسعه هویت اجتماعی بپردازند و برای جامعه یک سرمایه مهم به نام سرمایه اجتماعی ایجاد کنند. این سرمایه می‌تواند کمک کند که افراد، اهداف مهم و بزرگ را دنبال کنند.

هویت سیاسی: نیازمند هوشیاری و آگاهی از وقایع گذشته، حال و آینده کشور است و توان تحلیل وضعیت درون‌مرزی و برون‌مرزی را در بر می‌گیرد و دانشجو را به یک عنصر فعال تبدیل می‌کند و نسبت به حکومت، نقش نظارتی خواهد داشت و زمانی مؤثر خواهد بود که مبنا و پایه برنامه‌های آگاهی‌سازی سیاست و هوشیاری سیاسی، دیانت و هویت معنوی دانشجو باشد. لذا اگر سیاست، پایه و اساس نداشته باشد، هویت دانشجویی دچار انحراف می‌شود. این نوع هویت سیاسی مورد تأکید مقام معظم رهبری در جمع دانشگاهیان بوده است. در این صورت این هویت می‌تواند نقش نظارتی مؤثر بر عملکرد مسئولان و حکومت داشته باشد.

هویت نمادین: از آن جهت است که دانشجویان در جامعه نقش الگو را دارند و دیگر افراد جامعه تحت تأثیر این قشر مؤثر جامعه هستند؛ زیرا عصاره نظام تعلیم و تربیت و فرهنگ حاکم بر دانشگاه و مراکز عالی علمی می‌باشند. دانشجویان در صورتی می‌توانند نقش مؤثر الگوسازی را ایفا کنند که تمام اجزای هویت دانشجو در دانشگاه به طور مطلوب مورد توجه قرار گیرد.

در نتیجه، دانشگاه‌ها امروزه مسئولیت گسترده و بسیار حساسی را به عهده دارند که اقتضا می‌کند مدیران از جهات مختلف به این مهم توجه داشته باشند تا بتوانند آینده کشور را به خوبی بسازند؛ زیرا همان طور که حضرت امام خمینی (ره) فرمودند: «مقدّرات کشور در دست محصولات دانشگاههاست».

منابع

۱. اسدی مقدم، کبری (۱۳۷۴)؛ دیدگاه‌های فرهنگی امام خمینی (ره)، بی‌جا، نشر حقیقت، چ دوم.
۲. افروز، غلامعلی (۱۳۸۱)؛ «فرایند اسلامی شدن دانشگاهها»، فصلنامه دانشگاه اسلامی، ش ۱۵، ص ۱۴.
۳. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۶۱)؛ صحیفه نور، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
۴. تاکوچی، نوناکا (۱۳۸۵)؛ مدیریت دانش، ترجمه علی عطا فر و جبار اسلامی، بی‌جا، سما قلم.
۵. خرم، سید محمد (۱۳۸۵)؛ «کارکرد انجمنهای علمی - دانشجویی در زمینه نوآوری، کارآفرینی و توسعه فرصتهای شغلی»، سمینار آسیب شناسی انجمنهای علمی دانشجویی در ایران، دانشگاه شهرکرد (آبان).
۶. رستگار، عباسعلی و عابد جعفری، حسن (۱۳۸۶)؛ ظهور معنویت در سازمانها، بی‌جا، بی‌نا.
۷. رمزدن، پال (۱۳۸۰)؛ یادگیری رهبری در آموزش عالی، ترجمه عبدالرحیم نوه ابراهیم و همکاران، تهران، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
۸. رنجبر، محمود (۱۳۸۵)؛ «نقش انجمنهای علمی دانشجویی در جامعه‌پذیری علمی دانشجویان»، سمینار آسیب شناسی انجمنهای علمی دانشجویی در ایران، دانشگاه شهرکرد (آبان).
۹. سبجانی، جعفر (۱۳۸۰)؛ مقدمه‌ای بر کتاب هویت دینی، تهران، مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
۱۰. سبجانی جو، حیاتعلی (۱۳۸۳)؛ «هویت و بحران هویت»، ماهنامه پیوند، ش ۳۰۱، ص ۳۸.
۱۱. سلمان پور، محمد جواد (۱۳۸۴)؛ «هویت دانشجویی»، فصلنامه دانشگاه اسلامی، ش ۲۸،

۱۲. عطارزاده، مجتبی (۱۳۸۴)؛ «ناکارآمدی دانشگاه در روند پیشرفت علمی-فرهنگی کشور»، فصلنامه دانشگاه اسلامی، ش ۲۵ و ۲۶، ص ۴۹.

۱۳. عیوضی، علی اشرف (۱۳۸۱)؛ «قطره‌ای از دریا، سیری در اندیشه‌های امام خمینی (ره) درباره دانشگاه اسلامی»، فصلنامه دانشگاه اسلامی، ش ۱۴، ص ۱۵.

۱۴. غفاری، غلامرضا (۱۳۸۵)؛ «مدخلی بر سرمایه اجتماعی»، فصلنامه سیاست داخلی، سال اول، ش ۱، ص ۷۶.

۱۵. فرهنگ و تهاجم فرهنگی (۱۳۷۵)، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.

۱۶. فیلد، جان (۱۳۸۶)؛ سرمایه اجتماعی، ترجمه غفاری و رضایی، بی جا، انتشارات کویر.

۱۷. کلمن، جیمز (۱۳۸۵)؛ نقش سرمایه اجتماعی در توسعه سرمایه انسانی، ترجمه کیان تاجبخش، بی جا، نشر شیرازه.

۱۸. کاشانی، مجید (۱۳۸۴)؛ «تحلیل راهکارهای مصوب آموزش عالی برای تحقق فضای اسلامی دانشگاهها»، فصلنامه دانشگاه اسلامی، ش ۱۵ و ۱۶، ص ۱۳.

۱۹. گیاهی، زهرا و شجاع نوری (۱۳۸۵)؛ «نقش دانشگاهها در افزایش قابلیت اشتغال دانشجویان»، سمینار آسیب شناسی انجمنهای علمی دانشجویی در ایران، دانشگاه شهرکرد (آبان).

۲۰. نگارش، حمید (۱۳۸۰)؛ هویت دینی و انقطاع فرهنگی، تهران، مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.

21. Robbins, Stephen P (2003). *Essentions of Organizational Behavior*. International Edition, prentice-hall.